

E.H.GOMBRICH

ΤΟ
ΧΡΟΝΙΚΟ
ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΛΙΝΑ ΚΑΣΔΑΓΛΗ

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

Τίτλος τοῦ πρωτότυπου

E. H. Gombrich

THE STORY OF ART (Sixteenth edition / revised, expanded and redesigned) 1995

Phaidon Press

Regent's Wharf

All Saints Street

London N1 9PA

www.phaidon.com

© 1950, 1958, 1960, 1966, 1972, 1978, 1984, 1989, 1995 Phaidon Press Limited

Text © 1995 E. H. Gombrich

Πρώτη έλληνική έκδοση

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(άπό τὴ 15η ἀγγλική έκδοση, 1989)

Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994

Δεύτερη έλληνική έκδοση

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Μετάφραση (άπό τὴ 16η ἀγγλική έκδοση)

ΛΙΝΑ ΚΑΣΔΑΓΛΗ

Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998

Άναπτυξη 2018

Η έκδοση αυτὴ δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τῆς Phaidon Press Limited

‘Απαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση μέρους ἢ τοῦ συνόλου τοῦ ἔλληνικοῦ κειμένου
μὲ οἰονδήποτε τρόπο, ἡλεκτρονικὸ ἢ μη, χωρὶς προηγούμενη γραπτὴ ἄδεια
τοῦ Μορφωτικοῦ Ίδρυματος Έθνικής Τραπέζης’

Έλληνική στοιχειοθεσία καὶ σελιδοποίηση

N. καὶ Γ. Μπαλῆ AE

Τυπογραφικές διορθώσεις: Μαργαρίτα Κρεμμυδᾶ, Μαριλίζα Μητσοῦ,
Γιώργος Ανδρουλιδάκης, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία E. X. ΚΑΣΔΑΓΛΗ

ISBN

πανόδετο: 978-960-250-143-6

χαρτόδετο: 978-960-250-144-3

Τυπώθηκε στὴν Κίνα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ τέχνη καὶ οἱ καλλιτέχνες

Στὴν πραγματικότητα, ἡ Τέχνη δὲν ύπάρχει. Ύπάρχουν μόνον οἱ καλλιτέχνες. Κάποτε ἦταν οἱ ἄνθρωποι ποὺ πήραν χρωματιστὸ χῶμα στὰ χέρια τους καὶ σχεδίασαν πρόχειρα στὸν τοῖχο τῆς σπηλιᾶς τους ἵνα βουβάλι· σήμερα μερικοὶ ἀγοράζουν χρώματα καὶ σχεδιάζουν ἀφίσες γιὰ τοὺς τοίχους. Δὲν ἔκαναν καὶ δὲν κάνουν μόνον αὐτά, ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα πράγματα. Δὲν βλάπτει νὰ ὁνομάζουμε ὅλες αὐτὲς τὶς δραστηριότητες τέχνη, ὅσο θυμόμαστε πῶς ἡ λέξη σημαίνει πολὺ διαφορετικὰ πράγματα σὲ διαφορετικοὺς καιροὺς καὶ τόπους, καὶ ὅσο συμφωνοῦμε πῶς ἡ Τέχνη —μὲ κεφαλαῖο Τ— δὲν ύπάρχει. Γιατὶ ἡ Τέχνη μὲ κεφαλαῖο Τ κατάντησε σκιάχτρο καὶ φετιχισμός. Κινδυνεύεις νὰ ἐξουθενώσεις ἓναν καλλιτέχνη λέγοντάς του πῶς ἐκεῖνο ποὺ μόλις ἔφτιαξε δὲν εἶναι «Τέχνη», παρόλο ποὺ εἶναι καλό. Καὶ ἂν δηλώσουμε σὲ ὅποιον δήποτε πῶς ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἀρέσει σὲ κάποιο ἔργο δὲν εἶναι, ὅπως νομίζει, Τέχνη, ἀλλὰ κάτι διαφορετικό, θὰ μείνει ἄναυδος.

Δὲν νομίζω πῶς οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὄποιούς μᾶς ἀρέσει ἕνα ἄγαλμα ἢ ἓνας πίνακας εἶναι ἄλλοτε σωστοὶ κι ἄλλοτε ὅχι. Μπορεῖ νὰ σου ἀρέσει ἡ ἀπεικόνιση ἐνὸς τοπίου ἐπειδὴ σου θυμίζει τὸν τόπο σου, ἢ μὰ προσωπογραφία ἐπειδὴ σου θυμίζει κάποιο φίλο. Δὲν ἔχει σημασία. Μπροστά σ' ἓναν πίνακα, ὅλοι θυμόμαστε χίλια δυὸ πράγματα ποὺ ἐπηρεάζουν τὶς προτιμήσεις ἢ τὶς ἀντιπάθειές μας. Δὲν πρέπει καθόλου ν' ἀνησυχοῦμε ποὺ οἱ ἀναμνήσεις μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀπολαύσουμε ὅ,τι βλέπουμε. Μόνο ὅταν κάποια ἄσχετη ἀνάμνηση μᾶς δημιουργεῖ προκαταλήψεις, ὅταν ἀπὸ ἔνστικτο ἀποστρέφουμε τὸ βλέμμα ἀπὸ ἓναν θαυμάσιο πίνακα ποὺ παριστάνει ἕνα τοπίο στὶς "Αλπεις ἐπειδὴ δὲν μᾶς ἀρέσει ἡ ὄρειβασία, τότε μόνο πρέπει νὰ ψάξουμε νὰ βροῦμε τὸ λόγο ποὺ προκάλεσε τὴν ἀπώθηση καὶ ἐμπόδισε τελικὰ τὴν ἀπόλαυση. Ἡ ἀποστροφή μας γιὰ ἓνα ἔργο τέχνης μπορεῖ νὰ στηρίζεται σὲ λόγους ποὺ δὲν εἶναι σωστοί.

Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι προτιμοῦν νὰ βλέπουν σ' ἓναν πίνακα ὅ,τι τοὺς ἀρέσει νὰ βλέπουν καὶ στὴν πραγματικότητα. Μιὰ τέτοια προτίμηση εἶναι φυσιολογική. "Ολοὶ ἀγαπᾶμε τὴν ὁμορφιὰ στὴ φύση καὶ εἴμαστε εὐγνώμονες στοὺς καλλιτέχνες ποὺ τὴν ἀπαθανάτισαν στὰ ἔργα τους. Καὶ οἱ ἴδιοι οἱ καλλιτέχνες δὲν θὰ διαφωνοῦσαν μαζί μας σ' αὐτὸ τὸ θέμα. "Οταν ὁ Ροῦμπενς, ὁ μεγάλος Φλαμανδὸς ζωγράφος, σχεδίασε τὸ παιδί του (*Εἰκόνα 1*), ἥταν ἀναμφίβολα περήφανος γιὰ τὴν ὁμορφιὰ του καὶ ἥθελε νὰ θαυμάσουμε κι ἐμεῖς τὸν γιό του. Αὐτὴ ὅμως ἡ προτίμηση γιὰ τὰ ὁμορφα καὶ θελκτικὰ θέματα μπορεῖ νὰ γίνει ἐμπόδιο, ἂν μᾶς κάνει νὰ ἀπορρίπτουμε ἔργα ἐπειδὴ τὸ θέμα τους εἶναι

I

Ρούμπενς,
Προσωπογραφία
τοῦ γιοῦ του Νικόλα,
περ. 1620

Μαύρη κιμωλία και
συγκίνα πάνω σὲ
χαρτί, 25,2 x 20,3 έκ.
Αλμπερτίνα, Βιέννη

2

"Αλμπρεχτ
Ντύρερ,
Προσωπογραφία
τῆς μητέρας του,
1514

Μαύρη κιμωλία
πάνω σὲ χαρτί, 42,1 x
30,3 έκ. Μουσείο
Χαλκογραφιῶν,
Κρατικὰ Μουσεῖα,
Βερολίνο

λιγότερο έλκυστικό. Ο "Αλμπρεχτ Ντύρερ, ὁ μεγάλος Γερμανὸς ζωγράφος, σχεδίασε ἀσφαλῶς τὴ μητέρα του (*Εἰκόνα 2*) μὲ ὅση ἀφοσίωση κι ἀγάπη ἔνιωθε καὶ ὁ Ροῦμπενς γιὰ τὸ παχουλὸ παιδί του. Ἡ ἀκριβής σπουδὴ μιᾶς γριᾶς ποὺ τὴν ἔφθειραν οἱ ἔγνοιες μπορεῖ νὰ δυσαρεστήσει τὸν θεατή, ποὺ θὰ στρέψει ἀλλοῦ τὸ πρόσωπό του. "Αν ὅμως ξεπεράσει τὴν ἀρχικὴ ἀποστροφή του, θὰ ἀμειφθεῖ πλουσιοπάροχα, γιατὶ, στὴν τρομερή του εἰλικρίνεια, τὸ σχέδιο τοῦ

3

Μπαρτολομέ
'Εστεμπάν
Μουρίγιο,
Χαμίνια τοῦ δρόμου,
περ. 1670-5

Λάδι πάνω σὲ
μουσαμά, 146 x 108
έκ. Παλαιά
Πινακοθήκη,
Μόναχο

4

Πήτερ ντε Χόοχ,
'Έσωτερικὸ σπιτιοῦ
μὲ γυναίκα ποὺ
καθαρίζει μῆλα,
1663

Λάδι πάνω σὲ
μουσαμά, 70,5 x 54,3
έκ. Συλλογὴ
Οὐάλλας, Λονδίνο

Ντύρερ εἶναι μεγάλο έργο. Πράγματι, θ' ἀνακαλύψουμε σύντομα πώς ή ὁμορφιὰ ἐνὸς πίνακα εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ὁμορφιὰ τοῦ θέματός του. Δὲν ξέρω ἂν οἱ μικροὶ ἀλῆτες ποὺ ζωγράφιζε ὁ Ἰσπανὸς Μουρίγιο (*Εἰκόνα 3*) ἡταν ὅμορφοι, ἀλλά, ὅπως τοὺς ζωγράφισε, ἔχουν σίγουρα πολλὴ γοητεία. Ἐξάλλου, οἱ περισσότεροι θὰ ἔλεγαν πώς τὸ παιδί στὸν ὑπέροχο πίνακα ἀπὸ ἐσωτερικὸ σπιτιοῦ τοῦ Ὄλλανδοῦ Πήτερ ντε Χόοχ (Pieter de Hooch, *Εἰκόνα 4*) εἶναι ἄσχημο. Ἡ εἰκόνα ὥστόσο δὲν παύει νὰ εἶναι ἐλκυστική.

5

Μελότσο ντά
Φορλί,
Ἄγγελος, περ. 1480
Λεπτομέρεια ἀπό
νωτογραφία.
Πινακοθήκη,
Βατικανὸ

Τὸ κακὸ μὲ τὴν ὁμορφιὰ εἶναι πῶς τὰ γοῦστα καὶ τὰ κριτήρια γιὰ τὸ τί εἶναι ώραιο μπορεῖ νὰ διαφέρουν πολὺ. Οἱ Εἰκόνες 5 καὶ 6 ἀνήκουν στὸν 15^ο αἰώνα καὶ παριστάνουν καὶ οἱ δύο ἀγγέλους ποὺ παίζουν λαοῦτο. Πολλοὶ θὰ προτιμήσουν τὸν ἵταλικό πίνακα τοῦ Μελότσο ντά Φορλί (Melozzo da Forlì, Εἰκόνα 5), μὲ τὴ χάρη καὶ τὴ γοητείᾳ του, ἀπὸ τὸν πίνακα τοῦ βόρειου Χάνς Μέμλινγκ (Hans Memling, Εἰκόνα 6), ποὺ ἥταν σύγχρονός του. Προσωπικὰ μοῦ ἀρέσουν καὶ τὰ δύο ἔργα. Ἶσως μᾶς χρειαστεῖ περισσότερος χρόνος γιὰ νὰ ἀνακαλύψουμε τὴν ἐσωτερικὴ ὁμορφιὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ Μέμλινγκ, ἀλλὰ μόλις πάψει

6

Χάνς Μέμλινγκ,
"Άγγελος", περ. 1490

Λεπτομέρεια από
φύλλο Άγιας
Τράπεζας λάδι πάνω
σε ξύλο. Βασιλικό
Μουσείο Καλών
Τεχνών, Αμβέρσα

7

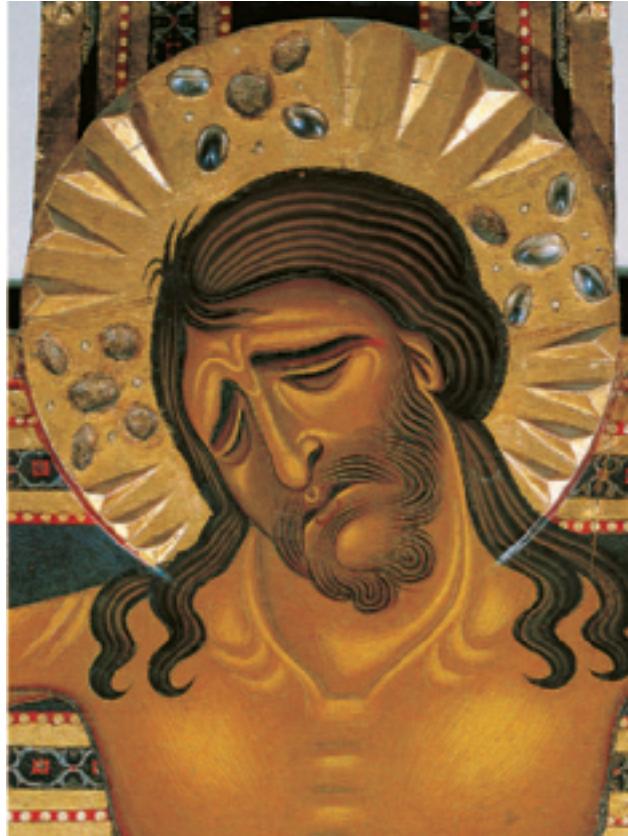
Γκουίντο Ρένι,
*'Ο Χριστὸς μὲ τὸν
 ἀκάνθινο στέφανο*,
 περ. 1639-40

Λάδι πάνω σὲ
 μουσαμά, 62 x 48 ἑκ.
 Λούβρο, Παρίσι

8

Ζωγράφος ἀπὸ τὴν
 Τοσκάνη,
*Κεφαλὴ
 τοῦ Χριστοῦ*, περ.
 1175-1225

Λεπτομέρεια ἀπὸ
 Ἐσταυρωμένο·
 τέμπερα πάνω σὲ
 ξύλο. Οὐρίτσι,
 Φλωρεντία

νὰ μᾶς ἐνοχλεῖ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι κάπως ἀδέξιος, ἵσως τὸν βροῦμε πολὺ ἀξιαγάπητο.

Ἐκεῖνο ποὺ ἰσχύει γιὰ τὴν ὁμορφιά, ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἔκφραση. Συχνά, αὐτὸ ποὺ προκαλεῖ ἔλξη ἢ ἀπέχθεια εἶναι ἡ ἔκφραση κάποιας μορφῆς στὸν πίνακα. Μερικοὶ προτιμοῦν μιὰ ἔκφραση ποὺ μποροῦν νὰ τὴν καταλάβουν εὐκολα καὶ ποὺ γι' αὐτὸ τοὺς συγκινεῖ βαθιά. "Οταν δὲ Ιταλὸς ζωγράφος Γκουίντο Ρένι (Guido Reni), ποὺ ἔζησε τὸν 17^ο αἰώνα, ζωγράφισε τὸ κεφάλι τοῦ Ἐσταυρωμένου, *Eἰκόνα 7*, ηθελε, χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ δείξει τὴν ἀγωνία καὶ τὸ μεγαλεῖο τῶν Παθῶν. Στοὺς αἰώνες ποὺ ἀκολούθησαν, πολλοὶ ἄντλησαν δύναμη καὶ παρηγορὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παράσταση τοῦ Σωτήρα. Τὸ αἴσθημα ποὺ ἔκφραζει εἶναι τόσο δυνατὸ καὶ τόσο ἔκπληκτο, ὥστε ἀντίγραφα τοῦ ἔργου αὐτοῦ βρίσκονται σὲ ἀπόμερα ἔξωκλήσια καὶ σὲ μακρινὰ χωριατόσπιτα ὅπου οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν ἴδεα ἀπὸ «Τέχνη». Ἀλλὰ κι ὅταν ἀκόμη αὐτὴ ἡ ἔντονη συναισθηματικὴ ἔκφραση μᾶς συγκινεῖ, δὲν πρέπει γι' αὐτὸ τὸ λόγο ν' ἀπορρίπτουμε ἔργα ποὺ τὴν ἔκφρασή τους δὲν τὴν καταλαβαίνουμε ἐξίσου εὐκολα. Ὁ Ιταλὸς ζωγράφος τοῦ Μεσαίωνα ποὺ ζωγράφισε τὸν Ἐσταυρωμένο, *Eἰκόνα 8*, αἰσθανόταν σίγουρα τὴν ἴδια εἰλικρινὴ συγκίνηση γιὰ τὰ Πάθη ὅπως καὶ ὁ

9

"Αλμπρεχτ

Ντύρερ,
Λαγός, 1502Νερομπογιά και
γκουάζ πάνω σε
χαρτί, 25 x 22,5 έκ.
'Αλμπερτίνα, Βιέννη

Ρένι. Γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅμως πῶς ἔνιωθε, πρέπει πρῶτα νὰ μάθουμε τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὄποίους σχεδίαζε. "Οταν κατανοήσουμε τὶς διαφορετικὲς αὐτὲς γλῶσσες, ἵσως νὰ προτιμήσουμε ἔργα τέχνης ποὺ ἡ ἐκφραστὴ τους εἶναι λιγότερο πρόδηλη ἀπὸ τὴν ἐκφραστὴ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ρένι. "Οπως ἀκριβῶς μερικοὶ προτιμοῦν ἀνθρώπους ποὺ μετροῦν τὰ λόγια τους καὶ τὶς χειρονομίες τους ἀφήνοντας κάτι καὶ γιὰ τὴ φαντασία, ἔτσι μερικοὶ ἀγαποῦν πίνακες καὶ γλυπτὰ ποὺ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ προβληματίζονται καὶ νὰ σκέφτονται. Στὶς πιὸ «πρωτόγονες» ἐποχές, ὅταν οἱ καλλιτέχνες δὲν ἥξεραν νὰ παριστάνουν τόσο καλὰ ὅσο τώρα τὰ πρόσωπα καὶ τὶς χειρονομίες, εἶναι, πολλὲς φορές, ἀκόμη πιὸ συγκινητικὸ νὰ βλέπουμε πόσο προσπάθησαν νὰ ἐκφράσουν τὸ συναίσθημα ποὺ ἥθελαν.

Πολλοὶ ἀμύητοι ἀντιμετωπίζουν καὶ μιὰν ἄλλη δυσκολία. Θέλουν νὰ θαυμάσουν τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ ζωγράφου ἢ τοῦ γλύπτη στὴν ἀπόδοση πραγμάτων ποὺ τοὺς εἶναι οἰκεῖα. Προτιμοῦν τοὺς πίνακες ποὺ μοιάζουν «ἄληθινοί». Δὲν ἀρνοῦμαι καθόλου πῶς ὁ λόγιος αὐτὸς εἶναι σοβαρός. Ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ τέχνη ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ μιὰ πιστὴ ἀναπαράσταση τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ἀξιοθαύμαστες. Μεγάλοι καλλιτέχνες στὸ παρελθόν μόχθησαν πολὺ γιὰ νὰ κάνουν ἔργα ὅπου καὶ ἡ μικρότερη λεπτομέρεια καταγράφεται μὲ μεγάλη προσοχή. Ἡ σπουδὴ ἐνὸς λαγοῦ, Εἰκόνα 9, στὴν ἀκουαρέλα τοῦ Ντύρερ εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ γνωστότερα παραδείγματα ὑπομονῆς καὶ ἀγάπης. Ποιὸς ὅμως μπορεῖ νὰ